

В.У.Азарка, А.С.Васілеўская (Установа адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка)

ШЛЯХІ ЎДАСКАНАЛЕННЯ ПРАЦЫ З МАСТАЦКІМ ТВОРАМ НА ЎРОКАХ ЛІТАРАТУРНАГА ЧЫТАННЯ НА І СТУПЕНІ АГУЛЬнай СЯРЭДняй АДУКАЦЫі

Анатацыя. У артыкуле прапануюцца некаторыя прыёмы аналізу мастацкага тэксту на І ступені агульнай сярэдняй адукацыі, якія садзейнічаюць больш глыбокаму ўспрыманню літаратурнага твора малодшымі школьнікамі.

Урокі літаратурнага чытання на І ступені агульнай сярэдняй адукацыі закліканы далучыць малодшага школьніка да нацыянальных і агульначалавечых духоўных каштоўнасцяў, сфарміраваць яго як культурнага чытача, які валодае трывалымі навыкамі чытання, спосабамі самастойнай працы з тэкстам і дзіцячай кнігай. Дасягнуць пастаўленай мэты настаўніку ў сучасных рэаліях няпроста, паколькі пераважнае большасць навучэнцаў пачатковых класаў выходзіць з рускамоўным асяроддзі, па-беларуску размаўляе і чытае фактычна толькі на ўроках мовы і літаратурнага чытання, а таксама падчас выканання дамашняга задання. Слоўнікавы запас у малодшых школьнікаў невялікі, значную колькасць інфармацыі, закладзенай у мастацкім творы, яны проста не ўспрымаюць, паколькі без дапамогі дарослых не могуць яе зразумець. Пералічаныя фактары абумоўліваюць неабходнасць пошуку шляхоў удасканалення слоўнікавай працы на ўроках літаратурнага чытання.

На нашу думку, варта ўлічыць вопыт выкладання замежнай мовы, у прыватнасці рускай мовы як замежнай [1], дзе праца з любым тэкстам прадугледжвае выкананне трох тыпаў практыкаванняў – перадтэкставых, прытэкставых і паслятэкставых.

Задача перадтэкставых практыкаванняў – падрыхтаваць вучня да ўспрымання тэксту: дапамагчы зразумець значэнне слоў і фразеалагізмаў, пашырыць актыўны слоўнік навучэнцаў. Пры выкладанні замежнай мовы гэты этап самы грунтоўны (ён уключае экстралінгвістычны каментарый, лексічны і граматычны практыкаванні), паколькі забяспечвае адэкватнае ўспрыманне тэксту. Мы лічым, што на ўроках літаратурнага чытання ў пачатковых класах (асабліва ва ўстановах з рускай мовай навучання і выхавання) неабходна значна шырэй выкарыстоўваць экстралінгвістычны каментарый і больш увагі надаваць слоўнікавай працы.

Напрыклад, у падручніку па літаратурным чытанні для 4 класа школ з рускай мовай навучання змешчана апавяданне А.Васілевіч “Пажар” [2]. Першы сказ “Сёння велікоднае свята” патрабуе абавязковага

экстралінгвістычнага каментарыю. Варта расказаць вучням пра месца гэтага свята ў беларускай культуры, пра традыцыі яго святкавання.

На ўроку будзе дарэчы згадаць, што змешчаны ў падручніку тэкст – урывак з аўтабіяграфічнай аповесці Алены Васілевіч “Расці, Ганька”, якая, у сваю чаргу, з’яўляецца часткай тэтралогіі “Пачакай, затрымайся”. Такая інфармацыя, па-першае, дапамагае вызначыць час апісаных падзей (30-я гг. XX ст.) і адпаведна тлумачыць выбар імёнаў герояў апавядання (*Ганька, Анюта, Маня, Грыша*), вопратку герояў, а таксама дае адказ, чаму толькі праз гадзіну прыязджае пажарная каманда і што яна сабой уяўляе. Па-другое, магчыма, хто-небудзь з вучняў захоча даведацца пра далейшы лёс герояў і пазнаёміцца з усёй кнігай.

На наш погляд, неабходна даць каментарый і да формаў імёнаў галоўных герояў: *Маня – Марыя, Ганька – Ганна*. Пытаннем на роздум і прагназаванне характараў герояў можа стаць просьба растлумачыць, чаму дзвюх дзяўчынак, якія носяць аднолькавае імя, у вёсцы называюць па-рознаму – *Ганька і Анюта*.

Слоўнікавая работа – абавязковы этап працы на ўроках літаратурнага чытання, аднак у сучасных умовах ён патрабуе ўдасканалення. Як правіла, аўтары падручніка тлумачаць 3-4 словы: напрыклад, пасля апавядання “Пажар” прыведзены тлумачэнні слоў *гуртам* – разам; *бліскучы* – тут: выдатны; *прыгаршчы* – абедзве далоні, складзеныя так, каб імі можна было што-небудзь узяць; *уцеха* – радасць. Аднак уважлівае прачытанне апавядання паказвае, што настаўніку неабходна растлумачыць значна больш слоў: *клопат, кішэня, запалкі, вядліна, упарціцца, захліпнецца, махры, світка, вярста* і інш. У методыцы апісаны розныя спосабы семантызацыі, аднак, як сведчыць практыка, найбольш частотнымі на ўроках літаратурнага чытання застаюцца нагляднасць, тлумачэнне і пераклад, тыя спосабы, якія істотна не ўплываюць на актывізацыю слоўнікавага запasu вучняў. Да такіх відаў семантызацыі, як падбор сінонімаў і антонімаў, словаўтваральны аналіз, этымалагічны каментарый настаўнікі звяртаюцца рэдка, а менавіта гэтыя спосабы дазваляюць не толькі растлумачыць значэнне слова, але засвоіць адразу некалькі слоў, звязаных словаўтваральнымі або сэнсавымі сувязямі. Выбар спосабу тлумачэння, безумоўна, залежыць ад лексічнага матэрыялу. Так, у апавяданні “Пажар” праз словаўтваральныя сувязі можна растлумачыць значэнне слоў *ламацца* і *сушняк*, а далей, пабудаваўшы сінанімічны рад, супаставіць значэнне гэтых назоўнікаў з дэфініцыяй слова *дровы*. Словы *частавацца* і *частаванне*, на наш погляд, трэба разглядаць у пары, што дазволіць вучням не толькі зразумець значэнне кожнага слова, але і дапаможа акцэнтаваць увагу на асаблівасцях катэгарыяльнага значэння назоўніка і дзеяслова.

Па-за ўвагай настаўніка, нарэдка, застаюцца лексічныя адзінкі, ужытыя ў пераносным значэнні, што зніжае глыбіню ўспрымання твора, не

дазваляе ў поўнай ступені зразумець спецыфіку мастацкага тэксту. Так, думаецца, што на этапе падрыхтоўчай работы з апавяданнем “Пажар” неабходна звярнуць увагу на кантэкстуальныя сінонімы: *дзеці – вужы печаныя – злачынцы – вужы*. Нельга пакінуць без увагі і ўжытыя ў тэксце фразеалагізмы – *не на жарт, дзясятаму загазаць*.

У асобных выпадках на этапе падрыхтоўкі да чытання неабходна праводзіць працу, якая дазваляе перавесці словы, а ў большай ступені фразеалагізмы, з пасіўнага ў актыўны слоўнік. Гэта праца прадугледжвае прэзентацыю моўнай адзінкі і аўтаматызацыю лексічных навыкаў. На гэтым этапе трэба прадставіць слова ў кантэксце (гэта можа быць сказ з твора, які дзеці будуць чытаць), прачытаць, вымавіць гэтае слова, а потым даць заданні на самастойнае ўвядзенне слова ў кантэкст (скласці сказы з пэўнымі словамі, уставіць словы ў сказы, прааналізаваць сінанімічныя рады). Напрыклад, пры падрыхтоўцы да чытання апавядання “Пажар” можна прапанаваць дзецям дапоўніць сказы запісанымі на дошцы словамі: *Адзенне дзяцей: хустка, штаны (дадаць світка); Дзеці частаваліся каўбасамі, аладкамі, пірагом (дадаць вяндрлінай)* і пад.

Прытэкставыя практыкаванні варта выконваць падчас непасрэднай працы з тэкстам. Гэта могуць быць каментарыі ў час чытання, заданні на прагназаванне тэксту па загаловку, па малюнку, дыялог з аўтарам. Так, змешчаная ў падручніку ілюстрацыя да апавядання “Пажар” можа падштурхнуць да абмеркавання параўнанняў, ужытых пісьменніцай: *агонь, як вавёрка, скача, усё вышэй і вышэй; цягнучы агонь, нібы чырвоны кажух; яліна шугае, нібы чырвоны сцяг* і г.д.

У час чытання варта яшчэ раз звярнуць увагу на словы, якія тлумачыліся на першым этапе.

На этапах аналізу і сінтэзу настаўнік дапамагае вучням усвядоміць, што мастацкі тэкст з’яўляецца не толькі крыніцай інфармацыі, але і крыніцай эстэтычнай асалоды. Акрамя традыцыйных заданняў (падзяліць тэкст на часткі, вылучыць ключавыя словы, скласці план, пераказаць тэкст падрабязна, выбарачна, сцісла) у арсенале сучаснага настаўніка павінны быць практыкаванні, якія скіраваны на ўсведамленне вучнямі ідэі твора, успрыманне падтэкставай інфармацыі, разуменне кампазіцыі тэксту, фарміраванне ўмення характарызаваць герояў і іх учынкi, выяўленне сродкаў стварэння мастацкіх вобразаў. На наш погляд, пытанні, змешчаныя ў падручніку пасля апавядання “Пажар”, акцэнтуюць увагу на апісанні агню і дапамагаюць выявіць вобразнасць тэксту, аднак не дазваляюць асэнсаваць ідэю твора – адказнасць чалавека за свае ўчынкi.

Апошнім этапам працы з тэкстам павінна стаць выкананне творчага задання – чытанне па ролях, пераказ ад імя аднаго з герояў (напрыклад, апавяданне “Пажар” можна прапанаваць пераказаць ад імя Мані), стварэнне ілюстрацый да тэксту, складанне ўласных тэкстаў на зададзеную тэму і г.д.

Такім чынам, каб далучыць сучаснага малодшага школьніка да чытання, неабходна навучыць яго чытаць мастацкі твор – г.зн. успрымаць не толькі фактуальную, але і падтэкставую інфармацыю, атрымліваць асалоду ад прачытанага, а для гэтага даросля, у першую чаргу настаўнікі, павінны дапамагчы дзіцяці зразумець тэкст.

Літаратура

1. Шибко, Н. Л. Методика обучения русскому языку как иностранному : учеб.-метод. комплекс для студентов-иностранцев нефилол. специальностей / Н. Л. Шибко. – Минск : БГУ, 2011. – 165 с.

2. Клышка, А. Літаратурнае чытанне : падруч. для 4-га кл. устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з рус. мовай навучання / А.Клышка. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2014. – 128 с.